

Tatjana Kolak
Muzej Like Gospić
HR – 53 000 Gospić
tkolak.mlg@gmail.com

Izvorni znanstveni članak
(primljeno 8. 5. 2020.)
UDK 903(497.526 Lovinac)“637/638“
903(497.526 Lovinac)“635“

ARHEOLOGIJA LOVINAČKOG PROSTORA

U radu se iznose dosadašnje spoznaje o arheološkoj baštini lovinačkog prostora od prapovijesti do kraja srednjeg vijeka i početka novovjekovlja. Kao i cjelokupno područje Like, kulturno naslijeđe je tijekom burne i hirovite povijesti bilo izloženo kontinuiranoj devastaciji i sekundarnoj uporabi. Premda dosad provedena istraživanja nisu velikog obima, nedvojbeno omogućuju uvid u arheološku sliku – od prapovijesnih japodskih gradinskih lokaliteta kasnog brončanog i starijeg željeznog doba, ostataka vicinalne rimske ceste ili sporadičnih sepulkralnih rimskih nalaza do gotovo nezamjetnih ostataka arhitekture srednjovjekovnih utvrda Lovinca, Vranika, Sv. Roka, Ričica, Raduča do, tek brojnih toponima koji nas usmjeravaju ka dosad neubiciranim i nedeterminiranim lokalitetima.

Ključne riječi: lovinački prostor, arheologija, prapovijest, srednji vijek, lokaliteti

Lika, koliko god geografski razdijeljena na određene prostorne zone, u povijesnom i kulturološkom pogledu iskazuje cjelovitu sliku tijekom svih razdoblja.

Ona je izuzetno otvorena, ne samo bliskim susjednim područjima, već i utjecajima iz znatno udaljenijih prostora – Apeninskog poluotoka, Srednje Europe te spremna prihvatiti nove kulturne trendove danog trenutka. Istodobno, ona inzistira na poštivanju tradicije i naslijeđenih tradicionalnih dobara, prilagođavajući svojim nazorima i svom ukusu nova dostignuća i vrijednosti. Očitava se to od prapovijesti do danas.

Spoznaja o arheološkoj prošlosti pojedinog područja zasniva se na objedinjenoj jednadžbi prikupljenih podataka, njihovoj kvaliteti i procjeni, analizi i potom argumentaciji. Podatci se prikupljaju različitim metodama – usmenom predajom, topografijom, zemljopisnim obilježjima krajolika, sustavnim i ciljanim rekognosciranjem, onim zabilježenim kod starijih historiografa ili recentnim,¹

1 Muzej Like Gospić od osnutka provodi rekognosciranje ličkog područja, a osobito od kraja 20. st. Često su ta rekognosciranja potaknuta infrastrukturnim zahvatima, izradama konzervatorskih

slučajnim nalazima i, najrjeđe zaštitnim, probnim i/ili sustavnim arheološkim iskopavanjima.

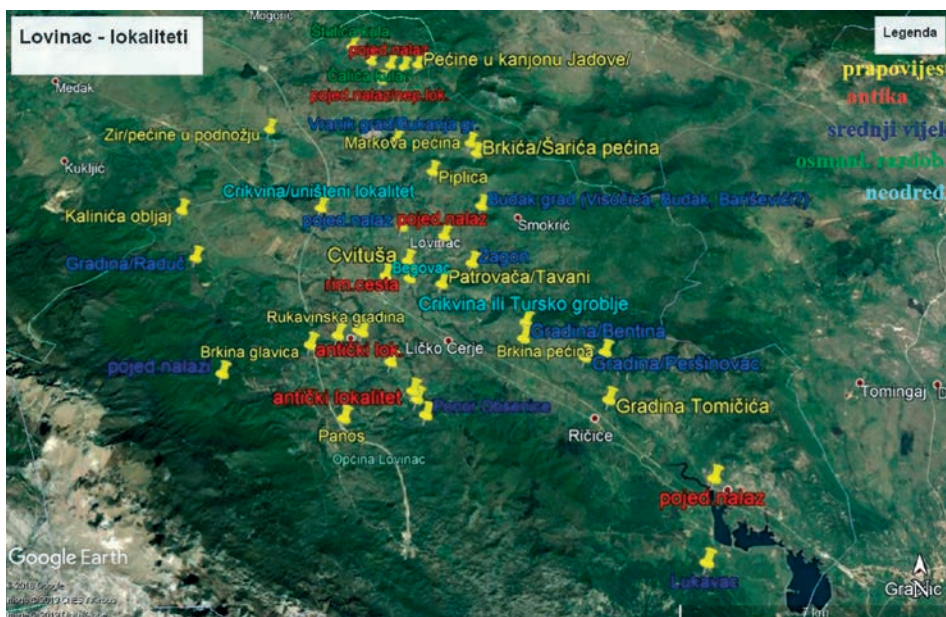
Najčešće putopisci i sakupljači od 19. stoljeća, opisuju ruševine nekadašnjih srednjovjekovnih utvrđenih gradova i kula (Fras 1988: 150-151),² dok prvi slučajni nalazi potječu od neumornog zaljubljenika u kulturnu i prirodnu baštinu, Mijata Sabljara.³ Njegove putne bilježnice s opisima i ilustrativnim crtežima, i danas su nezaobilazne za svakog istraživača, jer nastaju u vrijeme dok su istina, ruinirani lokaliteti, ipak bili vidljiviji u odnosu na danas.

Najstarije tragove naseljavanja lovinačkog kraja zasad datiramo u razdoblje kasnog brončanog doba, 1300. – 800. g. pr. Kr., što je razdoblje kada započinje proces formiranja japodske kulture, koja nastaje kao rezultat prožimanja tradicije ranijih autohtonih brončanodobnih zajednica s novopridošlom populacijom i utjecajima panonske kulture žarnih polja. Ovaj proces okončan krajem 2. tisućljeća prije Kr., u željeznom dobu prepoznat je, kako ga antički izvori imenuju,⁴ kao baština naroda Japoda.

Izuzetno snažna populacija stočara, unutar geografskih parametara Like, stvara i oživljava matično japodsko područje, s kojeg, migracijama i tržišnim komuni-

studija za prostorne planove, no i kao uobičajeni postupak pri kreiranju kataloga nalazišta Like.

- 2 U blizini Lovinca spominje dvije ruševine, Cvitušu i Patrovaču, o kojima kaže da se: „nije moglo ništa pobliže doznati o tim dvjema ruševinama jer je istraživanja u tom pravcu onemogućilo pritajeno praznovjerje običnog puka.“ Također spominje razrušeni grad Lovinac u Sv. Roku, ruševine nedaleko crkve u Ričicama te Štulića kulu, Batinića i Čablića kulu u Ploči, a „u grkonjesjedinjenoj crkvi zanimljiv kamen, ali bez natpisa“ te rov u Štikadi.
- 3 M. Sabljar, Lika i Krbava, rkp., Arhiv HAZU XV-23D/VI-81 (Kukuljevićeva rukopisna ostavština). Mijat Sabljar, hrvatski muzealac, sakupljač, kustos i ravnatelj Narodnog muzeja u Zagrebu. O Sabljaru v. radove: K. LINKE, KREŠO. 2011. Prilog poznavanju života i rada Mijata Sabljara. VAMZ XLIV, 219-260.; JURANOVIĆ TONEJC, MARTINA. 2010. Putne bilješke Mijata Sabljara – crkveni inventar. *Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 14.; VUJNOVIĆ, ANDREJ. 1990. Mijat Sabljar i Lika. *Muzeologija* br. 28, 26-32. Osobita posveta njegovu radu su izložbe organizirane u Arheološkom muzeju u Zagrebu 2015. i Muzeju Like Gospić 2020. godine.
- 4 O etnogenezi i materijalnoj kulturi vidjeti radove autora: LO SCHIAVO, F. 1970. Il gruppo liburnico-iapodico. Per una definizione nell'ambito della protostoria balcanica. *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie classe di Scienze morali storiche e filologiche*, ser. 8, vol. 14, Roma, 363-523.; DRECHSLER-BIŽIĆ, RUŽICA. 1983. Japodska kulturna grupa. // *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV.* / Benac Alojz (ur.). Sarajevo, 374-389.; DRECHSLER-BIŽIĆ, RUŽICA. 1983. Japodska grupa. // *Praistorija jugoslavenskih zemalja V.* / Benac Alojz (ur.). Sarajevo, 391-411.; OLUJIĆ, BORIS. 2007. *Povijest Japoda: pristup*, Zagreb: Srednja Europa; BAKARIĆ, LIDIJA [et al.]. *Japodi-zaboravljeni gorštaci*, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu i dr.

Sl. 1. Karta arheoloških lokaliteta lovinackog područja (legenda: prapovijest žuto; antika crveno; srednji vijek plavo; osmanlijsko razdoblje zeleno; neatribuirano svjetloplavo)

kacijama sa susjednim prostorom tijekom kasnijih stoljeća, širi svoj životni areal, naravno, u skladu sa svojom trenutnom vojnom i političkom moći.

Japodska naselja organizirana su sustavno; zatvarajući određeno područje nizom gradina razmještenih na mjestima gdje se ogranci planina spuštaju prema rubovima ravnica i kraških polja, brižljivo vodeći računa o kontroli ulazno-izlaznih komunikacija, blizini pašnjaka i vode, obradivosti zemlje premda je ovaj vid ekonomije slabije razvijen, ali i o plavnim periodima prirodnih vodotokova. Ova su naselja disperznog tipa vizualno komunicirala, a sve manje naseobinske gradine gravitirale ka središnjem naselju koje je ujedno bilo najveće i uobičajeno pozicionirano u sredini određenog – raspodijeljenog životnog prostora populacije.

Tipovi naseobinskih gradina mogu se podijeliti na pojedinačne i dvojne gradine. Riječ je obično o kupastim uzvišenjima koja se utvrđuju i zaštićuju vodeći se za konfiguracijom terena, gdje su strme padine ili prirodne litice činile obrambeni zid. Često je uz postojanje utvrđenog platoa na vrhu, brijeg na dnu kružno opasan kamenim bedemom, a terase na padini brijega, prirodno ili naknadno nivelirane, organizirane su kao prostor za izgradnju nastambi (sl. 2.). Takav je primjer gradine Cvituš s trostrukim bedemima te manje gradinsko naselje na Piplici.

Sl. 2. Naseobinska terasa na Piplici

Sl. 3. Cvituša prije devastacije izgradnjom odašiljača

Položaj Cvituše (sl. 3.) u središtu ovog dijela Ličkog polja, geografskog tipa samostalnog i dominantnog uzvišenja, u potpunosti kontrolira prostor. Plato na vrhu je zaravnjen i ogoljene je površine s vrlo plitkim očuvanim humusnim slojem, što se mijenja prema zapadnom i južnom rubu te padinama koje su korištene kao naseobinske terase. Položaj nekropole nije ubiciran, a prema geomorfologiji terena, pretpostavljen je na sjevernoj strani, padinama i zemljanim gredama u polju. Vjerojatno iz ove nekropole potječe rukobran od spiralno savijena 41-og navoja brončane žice, koji svojim analogijama datira u početak starijeg željeznog doba, (9. st. pr. Kr.), što je „našast u starom grobu na desnoj mrtvačkoj ruci u Lovincu“, dok se kontinuitet u mlađe željezno doba može pretpostaviti prema nalazu brončane pincete „našasta kod sv. Mihovilja u Liki“. (Ljubić 1876: 10, 24, T.II/12)

Gradina je devastirana građevinskim zahvatima u većem ili manjem obimu tijekom 20. st., najprije izgradnjom vodospreme na južnoj padini, a potom i podizanjem dvaju odašiljača mobilnih operatera koji su uklonjeni 2007. g. Postojeća pješačka staza krajem devedesetih godina prošlog stoljeća, strojno je proširena te se u profilima jasno uočavao kulturni sloj, obilježen većom količinom ulomaka keramičkih posuda.⁵ Svojim karakteristikama pripada gradinskoj japodskoj keramici kakvu pronalazimo, ne samo na lokalitetima u neposrednoj blizini, već na cjelokupnom matičnom japodskom – ličkom prostoru. Ulomci (sl. 4.) uglavnom pripadaju gruboj svakodnevnoj keramici, rađenoj od gline s dosta krupnih kalcitnih primjesa, crvenkaste i smeđe boje, a tipološki su to lonci široko razgrnutog oboda s masivnim ručkama položenim vodoravno na rame recipijenta. Ovi obli-

5 Rekognosciranje MLG 1998-2000.

Sl. 4. Keramika sa Cvituše

Sl. 5. Piramidalni uteg

Sl. 6. Dio šalice

ci koriste se za čuvanje i pripremanje hrane. Prisutno je i finije posuđe, tanjih ili potpuno tankih stijenki, glačane površine, ukrašavanih fasetiranjem na ručkama ili samom obodu posude. Tipološki pripadaju lončićima, šalicama ili zdjelicama. Nekoliko ulomaka pripada cjediljkama.

Identična keramografija evidentirana je i na manjem gradinskom naselju u zaselku Piplica, po kojemu lokalitet i nosi ime, uz zdjele ukrašene kanelirama, bikonične šalice i ručke koje nadvisuju rub oboda (Drechsler-Bižić 1986: 108-109, T.7,8). Manje probno (sondažno) iskopavanje proveo je 1985. Arheološki muzej u Zagrebu, a 2019. je pokrenuto sustavno istraživanje u okviru projekta *Risk and Reward: the emergence of complexity in Bronze Age Lika, Croatia*.⁶ Istraživanja su otkrila ostatke manjeg dijela kuće uz bedem s nalazima koji pripadaju kasnom brončanom dobu (sl. 5, 6). Pozicija nekropole ovog naselja još uvijek nije ubicirana, a usmena predaja spominje položaj „starog groblja“ udaljenog u 300-tinjak metara udaljenom hrastiku.

Skromni nalazi izrazito grube nedijagnostičke keramike i kućnog lijepa, pronađeni su i na Patrovači,⁷ dijelu geomorfološkog sklopa kojeg čine još Tavani (Tavanak) i Volarica. Ovaj posljednji položaj je i pretpostavljena pozicija srednjovjekovnog grada Zagona, a podno njega se nalazi gradina na koti 615 kao potencijalni prapovijesni lokalitet.

Ovaj brončano-željeznodobni naseobinski kontekst uključuje i nekoliko gradina u Sv. Roku. Dominantna je gradina dvojnog tipa u zaselku Vrkljani – Vrkljanska

6 Projekt je rezultat zajedničke suradnje Muzeja Like Gospić (dr. sc. Tatjana Kolak) i dr. sc. Emily Zavodny sa Sveučilišta u Floridi, financiran fondacijom National Geographica s ciljem utvrđivanja uzroka promjena u sociološkoj strukturi društvenih zajednica srednjeg i kasnog brončanog doba središnje Hrvatske, odnosno nastanak i formiranje japodskih zajednica.

7 Pronađeni prilikom gradnje pristupnog puta i podizanja odašiljača mobilnog operatera 20. 10. 2010.

Sl. 7. Keramički nalazi
s Kalinića oblaja

Sl. 8. Terasa Tomičića gradine iznad Ričice

ili Mala i Velika gradina. Riječ je o dvije gradine koje nisu povezane prijevojem, već je između njih vrlo stjenovito sedlo, duboko 20-30 m. Obje uzvisine imaju dva reda suhozidnih bedema, a površinski nalazi obiluju ulomcima keramike. Ispod gradine se nalazi i pripadajuća nekropola. Slučajni nalazi brončanog koplja, ali i brončanih narukvica otvorenih krajeva savijenih u petlju (Ljubić 1876: 13, T. II. 19; 33) pripadaju ovom razdoblju i možebitno potječu s ovog lokaliteta.⁸ Kontinuitet života na ovoj gradini nastavlja se i u antici, s obzirom na nalaze rimske keramike na obradivim površinama u polju, nalazu rimskog novca (Patsch 1990: 58),⁹ što se može dovesti i u vezu s potencijalnim antičkim lokalitetom Crkvina na položaju današnje Župne crkve sv. Roka.

Zapadno i sjeverozapadno od nje, nalaze se još tri prapovijesne gradine. Brkina gradina leži na južnoj padini velebitskih ogranaka iznad zaselka Katalinići, na koti 651. Na njezinim padinama djelomično su vidljiva dva reda suhozidnih bedema, a površinskih nalaza nema iz razloga što je gradina obrasla šumom i prekrivena je debljim recentnim humusnim slojem.

Iznad današnje zgrade Šumarije, na koti 637 nalazi se Rukavinska gradina. Bila je utvrđena suhozidnim bedemom, koji prati geomorfologiju kose. Istočni krak bedema korišten je sekundarno za gradnju kuća u okružju. Prema flankiranom otvoru,

8 Pet narukvica pronađeno je u „grobu do lakta mrtvačke okostnice u sv. Roku u Liki. Dar Stjepana Šimistrela iz Lovinca.“ Koplje je Narodnom muzeju darovao Mijat Sabljar.

9 Prema podacima dr. sc. Mate Ilkića, Odjel za arheologiju Sveučilišta u Zadru, nedavno je također pronađeno nekoliko primjeraka rimskog novca, no nisu predani Muzeju Like Gospić te se ne može više reći o njima. Zahvaljujemo kolegi Ilkiću na navedenom podatku.

ulaz je bio sa zapadne strane. I iznad zaselka Baleni, na položaju Panos evidentirani su ostaci manje gradine s jednostrukim bedemom, s površinskim nalazima keramike.

Kalinića oblaj u Raduču naseljen je već u kasno brončano doba, sudeći po ulomcima keramičkih posuda uglavnom grube fature (sl. 7).¹⁰ U podnožju zapadno, nalazi se

Sl. 9. Keramički nalazi s Tomičića gradine

Glavičica kao potencijalni položaj groblja, s obzirom na nalaze ljudskih kostiju i ulomaka brončanog lima prilikom gradnje dalekovoda.

Tomičića gradina u Ričicama pripada redu gradinskih naselja manjeg obima, s djelomično očuvanim jednim prstenom suhozidnog bedema koji je okruživao zaravnjeni plato na vrhu. Podignuta je iznad same rijeke Ričice i prirodnog gaza preko nje (sl. 8.), a sa sjeveroistočne strane u podnožju se nalazi nekoliko abrija ili polušpilja u krševitoj litici.

I ovdje je riječ o gradinskoj keramici (sl. 9.), uglavnom grublje fature i čvrste konzistencije. Premda je najčešće neukrašena, pojedini primjerci su lijepo glačani.¹¹ S ovog lokaliteta potječe i glavica kasnosrednjovjekovnog topuza (Ljubić 1876: 55; 1889: 180, T.XXXVI/322), a s obzirom na karakteristike, mogla bi pripadati turnirskom tipu prve polovice 15. st.

S druge strane Ričice, na visokom Resniku iznad zaselka Peršići nalazi se Gradina, negdje nazvana i Peršinovac kao srednjovjekovni lokalitet (Gušić 1973: 33), sa skromnim nalazima ulomaka keramike na površini. Međutim, ovaj je položaj u izravnoj vezi s izvorom Bakovac u podnožju i dvije špilje od kojih je Brkina ili Brkića pećina korištena tijekom kasnog brončanog doba.

Pećina se nalazi iznad čistine i planinskog puta, u stjenovitoj plitkoj vrtači promjera 20-ak m, a tlo je uglavnom kamen i kršlje, uz nešto humusa i gara.¹² U zaravnjenom dijelu pećine pronađeni su ulomci velikog bikoničnog lonca s obodom

10 Rekognosciranje Hrvatskog povijesnog muzeja 1984., Muzeja Like Gospić 2001.

11 Rekognosciranje Muzej Like Gospić, 15. 4. 2009.

12 Rekognosciranje dr. sc. Stašo Forenbacher 1990. Muzeju Like Gospić ovi nalazi su predani 2019. te se zahvaljujemo kolegi Forenbacheru na podatcima.

Sl. 10. Izbor keramičkih nalaza iz Brkića pećine

blago razgrnutim prema van (sl. 10.), od pročišćene gline s dodanim sitnim i srednje krupnim kalcitnim primjesama. Površina je glačana, na nekim mjestima s ostatkom tanke skrame. Tipološki pripada velikim posudama – loncima za čuvanje hrane. Slične primjerke nalazimo u Jankuša pećini kod Ličkog Novog (Osterman 2008: 42, T.VI/3,4), Bezdanjači (Drechsler-Bižić 1979: 64-65, 67-68, T.XXVIII/2, T. XXX/1, T.XXXVII/4) i dr.

Naselja u pećinama su istovremena gradinskim, ali nisu nužno korištena kontinuirano kroz duža vremenska razdoblja. U njima prepoznajemo i mjesta u funkciji zbjeglišta u slučaju opasnosti, a s obzirom na stalnu temperaturu u njima, i kao mjesta čuvanja prehrambenih namirnica. Na Ziru se nalazi nekoliko speleoloških objekata, od onih u podnožju, na padinama do pećine na vrhu, duge 330 m. U nekima od njih pronađeni su ulomci prapovijesne i srednjovjekovne keramike,¹³ poput Goveđe (Konjevića) pećine¹⁴ (sl. 11., 12.).

U pobrđu koje dijeli lovinačku ravan od Vranika, na padinama Krkenjače nalazi se Šarića ili Vranićka pećina, a zapadnije od nje, Markova pećina. U obje

Sl. 11., sl. 12. Unutrašnjost i ulaz u Goveđu pećinu

¹³ Rekognosciranje MLG 1984.

¹⁴ Rekognosciranje MLG 13. 9. 2006. Goveđa pećina ima temperaturu 7,6°C. Skromni površinski nalazi keramike.

pećine evidentiran je kulturni sloj datiran u kasno brončano doba s izrazitom srednjebrončanodobnom komponentom sličnom nalazima istarskih i bosanskih gradina (Čečuk, Drechsler-Bižić 1984: 192).

Podno Krkenjače proteže se i Vranički klanac koji je u kontekstu povijesnih komunikacija između Ličkog i Kravskog polja iznimno važan.¹⁵ Istraženi pe-

Sl. 13. Pogled preko Jadove na „špilju 2“

ćinski lokalitet su i pećine u kanjonu Jadove¹⁶ u Gornjoj Ploči (sl. 13.) od kojih je „špilja 2“ na lijevoj obali rijeke, korištena i kao nekropola (Raguž, Osterman 2008: 69-70). Ove bi se pećine mogle dovesti u vezu s potencijalnim gradinskim naseljem na Međedači koje se nalazi zapadno od njih u ograncima Ličkog sredogorja.

Osim potencijalnog lokaliteta Crkvina u Sv. Roku te segmenta rimske ceste kod cvituškog mosta¹⁷ (Olujčić 2007: 321-322, 2008: 377-378), dosad nisu ubicirana nalazišta koja bi pripisali antičkom razdoblju, no slučajni nalazi artefakata upućuju na kontinuitet života i nakon rimskog zaposjedanja ovog prostora. Iz očito nemirnih vremena koja prethode ovom razdoblju, a vjerojatno su povezana s kretanjem rimske vojske u pojedinim vojnim pohodima, potječe i ostava brončanog novca i *aes rude* (grumenje bronce) s konca 3. i 2. st. pr. Kr., s još nekoliko ulomaka brončanih artefakata poput pojase kopče, pronađene u Štikadi. Na položaju „Ričica“ radnici „Geotehne“ su 1976., pri infrastrukturnim radovima, naišli na neidentificirani antički objekt¹⁸ i ispod mogućeg ognjišta otkrili 192 komada egipatskog, numidskog,

15 Srednjovjekovna komunikacija koja je dokumentirana u podnožju Karlovića dvora u Komiću. Sve komunikacije prate najpovoljnije prirodne trase, nastale najprije kao pješačke staze od pravopovijesti. Ovo je i mogući pravac antičke komunikacije kojoj eventualno pripada i otkriveni dio rimske ceste kod cvituškog mosta. U Šarićevoj pećini prisutna je iznimna količina površinske keramike. Osim ulomaka koji pripadaju prapovijesnom razdoblju, otkriveni su i ulomci iz kasnoantičkog razdoblja. Rekognosciranje dr. sc. Boris Olujčić i Hrvoje Cvitanović, 12. 9. 2006. Zahvaljujemo kolegama na podacima.

16 Poznate su pod nazivom Jezero pećina te Vodena pećina. Ovdje je dokumentirano i štovanje „žive vode“ do sredine 20. st., obilježeno žrtvovanjem pletiva, marama ili vrpca (Gušić 1973: 14).

17 O ovom lokalitetu više u radu kolege dr. sc. Borisa Olujčića koji je proveo arheološka istraživanja.

18 Očito uništen navedenim radovima.

Sl. 14., sl. 15. Lovinačka urna i njen crtež

Sl. 16. Nadgrobna stela

kartaškog, makedonskog, hispanskog, uz dva primjerka rimskog republikanskog novca. (Mirnik 1982: 149-167) S obzirom na pronađeni najmlađi novac, ostava je skrivena na kraju prvog desetljeća 1. st. pr. Kr.

Antički horizont potvrđuju i slučajni nalazi rimskih kamenih urni ili nadgrobnih stela. Jedna četverokutna urna s latinskim natpisom¹⁹ se i danas nalazi u Župnoj crkvi sv. arhanđela Mihovila u ulozi kamenice za svetu vodu (sl. 14., 15.), a datira u sredinu ili drugu polovicu 2. st. (Patsch 1990: 56-57, Šarić 1975: 69-70). Sa šireg lovinačkog područja ili možda Gornje Ploče potječe nadgrobna stela (sl. 16.) s u donjem dijelu djelomično sačuvanim reljefno izvedenim motivom vrata s četiri profilirana kvadratna polja. Alke su sačuvane u gornja dva kvadratna polja, dok su u donjim otučene. U gornjem dijelu s natpisnim poljem, stela je oštećena te je sam natpis nečitljiv.²⁰

Kod crkve u Gornjoj Ploči već su od ranije evidentirana tri ulomka (Patsch 1990: 57, Fras 1988: 151) od kojih je jedan mogao pripadati profanoj antičkoj arhitekturi, drugi je sekundarno uzidani dio kamene urne²¹ te treći, kameni poklopac urne u obliku krova na dvije vode, koji je danas zagubljen.

19 *D(is) M(anibus). An(n)ius Rufinus sibi et Gratul(ae) uxori suae et Ael(io) Scorpioni filio def(uncto) an(n)orum [X]XVII (?) vivus p(osuit)*

20 Nedostaje gornji lijevi ugao, uz izrazite tragove oštećenja nastale ručnom pilom i klesanjem ćirilčnog natpisa u pokušaju sekundarnog korištenja u funkciji nove nadgrobne ploče (9 '40 ПОДИГАО). Danas u Muzeju Like Gospić.

21 Mijat Sabljar je dokumentirao ova dva ulomka, a Frasov „zanimljiv kamen“ (v.f.2.) možda se odnosi upravo na ovu nadgrobnu stelu.

Sl. 17., sl. 18. Zavjetna ara i pogled na Nićino vrelo u Gornjoj Ploči

Svi nalazi na području Ploče upućuju na, očito odavno uništeni antički lokalitet, a s njim u vezu bi se mogao dovesti i podatak da je prilikom izgradnje autoceste uništena nekropola.²²

Na izvoru Nićino vrelo u zaselku Draganići u podnožju Lipača, u muljavom tlu je 1973. pronađena zavjetna ara – nimfej stanovite Flavije Ninije²³ vjerojatno iz 2. st. (sl. 17., sl. 18.)

Na položaju Begovac otkriven je jamski objekt manjih dimenzija u funkciji moguće otpadne jame, a s obzirom na skromne nalaze zapune, pripisana je antičkom razdoblju.²⁴

Slika srednjovjekovlja obilježena je podizanjem utvrđenih gradova koje preliminarno datiramo u razvijeni i kasni srednji vijek. O njima možemo govoriti tek na osnovu očuvanosti arhitekture koja je danas gotovo nerazpoznatljiva, a arheološka istraživanja nisu provedena niti na jednom lokalitetu.

U nešto povoljnijoj situaciji zatekli su se stariji historioografi koji su iza sebe ostavili skice, crteže ili planove, a osobito Većeslav Heneberg²⁵ između dva svjetska rata.

22 Podatci dobiveni od radnika 2002. o nalazu ljudskih kostiju. Infrastrukturni radovi su započeli u siječnju-veljači 2002. prije nego su provedena zaštitna istraživanja, suprotno zakonskim propisima. Riječ je o toponimu Crkvina koji je do tada bio evidentiran kao potencijalni lokalitet, a danas kao neatribuirani devastirani lokalitet.

23 *NIMPHIS. FLAVIA NINNIA V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)*. Danas u Muzeju Like Gospić.

24 Izvještaj o rezultatima arheoloških radova na III dijelu Plinovodnog sustava Like i Dalmacije; Magistralni plinovod Gospić-Benkovac; zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu AB 3 Begovac, Kaducej, 2011. (autori: Nikša Vujnović, Nikolina Antonić)

25 Većeslav Heneberg, nastavnik povijesti i zemljopisa, kustos, konzervator. Za Liku osobito značajna njegova rukopisna i fotografska ostavština, dostupna u Središnjoj dokumentaciji s

Sl. 19. Raduč grad ili Gajića gradina koju je snimio Većeslav Heneberg, 1923.

Često se kod autora navode i različita nazivlja ovih gradova, pa se u njihovu nabrajanju, multipliciraju brojevi, a ne postoji niti tipološka diferencijacija. Stoga pronalazimo u zajedničkom popisu i srednjovjekovne gradove i turske kule i prapovijesne gradine. Zasigurno potvrđeni u prostoru, kao i povijesnim izvorima i kartografskim prikazima, su stari grad Lovinac, podignut na Gradini ili Serdarskoj gradini u Sv. Roku. Sagrađen je na krševitom i strmom brijegu, obraslom u niže raslinje i hrastovu šumu. Do njega je, smještenog na zaravnjenom platou, vodio vijugav put s jugozapadne strane. U osnovi je imao pravokutni oblik, duže strane 33 m, a uže 19 m. Mjestimice je zid metar debljine očuvan u visini od 1 do 3 m. S unutarnje strane gradskih zidina vide se ostaci dviju kružnih obrambenih kula.

U Sv. Roku navode se još dvije ruševine, označene na Prvoj katastarskoj izmjeri Karlovačkog generalata (1774. – 1775).²⁶ pod nazivom *Rudera von Gradina* i *Rudera von Verhovacz*, a odnose se na Rukavinsku gradinu. I na području Raduča je došlo do različitog nazivlja srednjovjekovnog lokaliteta Gajića gradina – Gradina Raduč²⁷, podignutog na izdvojenom brežuljku u zaselku Međuvođe-Lipač (sl. 19.).

Iznad crkve sv. Petke, na nižem velebitskom pobrđu također nalazimo Gradinu, gdje bi bilo moguće tražiti Medvedgrad (Međed-grad). Kako se u podnožju lokaliteta nalazi i toponim Crkvina mogli bi očekivati srednjovjekovni sakralni lokalitet.

područja kulturne baštine Ministarstva kulture RH; http://fototeka.min-kulture.hr/hr/Autori/Ve%C4%87eslav%20Henneberg_14, pristupljeno 30. 4. 2020.

26 <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-karlovac/?layers=146&bbox=1735920.7422133607%2C5521595.944179081%2C1743406.79367104%2C5523984.601312994>, pristupljeno 24. 4. 2020.

27 Sumarni izvještaj o naučnom putovanju u Liku god. 1922.-1923., rkp., bilježnica, opis i tlocrti gradine napravljeni 23. 7. 1923., MK UZBK, Ostavština Većeslava Heneberga.

U okolici Lovinca nekoliko je spominjanih gradova, ali je upitno atribuiranje toponima s ubiciranim položajima, a ponajprije se odnose na gradove bez arhitektonskih ostataka – Budak (Budak/Budačak), Zagon (Volarica, Razvala iznad Varoš – Prpića (Matijević 2015: 16) i Lukavac (gradina iznad crkve sv. Marije Magdalene u Ričicama, gradina na brdu Peršinovcu ili današnje selo Gradina (Gušić 1973: 33, Pavičić 1987: 61), odnosno prema kartografskim prikazima 1774. – 1778., na položaj Krčevine između Gudure i jezera u Štikadi na nekadašnjem starom putu. Toponim Gradina (Gornja i Donja) navodi na postojanje nekadašnjeg grada, a nedeterminirani ostaci, naizgled dviju suhozidnih struktura evidentirani su kao Rupčića gradina u Gornjoj, dok u Donjoj, samo kao toponim na položaju Bentina ili Gradina. O tradiciji naseljavanja u ovom prostoru, svjedoči i izvor Ušinac (Ušivac) gdje su živjeli „Grci“ koji su sagradili „Grčki benat“ te Crkvina-Tursko groblje u zaselku Matovinovići.²⁸

Potvrđeni položaj utvrđenog grada s arhitektonskim ostacima jest Vranik grad, podignut na (Bukanja) Gradini, odnosno sjevernom nižem grebenu Vrščić, uz dva izvora (Bukanja i Kusulja). Prema prepoznatljivoj liniji obrušenja zidova, pretpostavljen je elipsoidni oblik 37 × 15 metara, koji prati prirodnu konfiguraciju, uz moguće tri kružne obrambene kule.

Pojedinačni slučajni nalazi pripadaju oružju ili konjaničkoj opremi, koji svojim obilježjima datiraju od kraja 14. do prve trećine 16. st. Možemo ih staviti u kontekst vojnih aktivnosti koje prethode osmanlijskom zaposjedanju ili korištenju komunikacija i kretanju stanovništva između kontinenta i priobalja²⁹ (Kolak 2017: 4, 8, 14-15).

Vrhovi željeznih strelica različitog su oblikovanja, od one za samostrel s izduženim konusnim tuljcem za nasad i trostraničnim piramidalnim šiljkom (sl. 20.), do strelica trokutastog plosnatog šiljka s trnom za nasad (sl. 21.) ili plosnatog lista s tuljcem za nasad.

Ostruga sa savijenim krakovima i na dolje zakrenutim trnom te osmerokrakom zvjezdicom 14./15. st., pronađena je na velebitskim padinama iznad Sv. Roka (sl. 22.), a sa Svetog brda potječe stremen kruškolikog oblika, nešto više zakrivljene desne strane okvira četvrtastog presjeka, što pretpostavlja da je bio

28 Rekognosciranje MLG 15. 4. 2009.

29 Velebit je od prapovijesti bio prostor žive komunikacije, obilježen podjednako pješačkim stazama i uskim kolnim putevima od kojih su poneki i danas prepoznatljivi, a nekima su šumska vegetacija i djelovanje prirodnih sila, zauvijek zameli trag. Stoga su sporadični nalazi dokaz njihovih nekadašnjih trasa.

Sl. 20., sl. 21. Vrhovi strelica

namijenjen za lijevu nogu. Ulomci kasnosrednjovjekovne keramike čest su površinski nalaz na lovinačkom području, a veće količine pronalazimo u pećinama kao uobičajenim zbjeglištima u trenucima opasnosti. Iz Medvjede pećine, u kojoj se nalazi i obrambeni suhozid, potječe više ulomaka (sl. 23.), pronađenih nedaleko samog ponora, na desnoj obali.³⁰

Život lovinačkog prostora u osmanlijskom razdoblju, u arheološkom smislu je neistražen. Graditeljske aktivnosti vezane su uz nekoliko tipova utvrđenja, odnosno u samostojeće građevine (turske kule) ili one složenijeg tlocrta te one srednjovjekovne koje su proširene pod Turcima (Horvat 2013: 418). Sve su ove građevine vrlo jednostavnog tlocrta, a danas je prepoznatljiva u prostoru jedino Štulića kula u Gornjoj Ploči (sl. 24.) s donekle očuvanom visinom zida, pa i arhitektonskim detaljima poput prozora. Središnja građevina je kružna kula naslonjena na plašt ogradnog zida s unutarnje strane četvrtastog dvorišta. Uz nju su još evidentirane Batinića kula (možda na Međedači) i Čalića (Šalića ili Čabića kula) četvrtastog

Sl. 22. Konjanička ostruga

Sl. 23. Keramički kasnosrednjovjekovni vrč

30 Rekognosciranje S. Forenbacher, 20. 2. 1990.

Sl. 24. Pogled na današnje stanje Štulića kule

tlocrta u zaselku Čalići, zabilježene kod Sabljara 1830. I ove su kule bile dio većeg obrambenog sustava koji je podignut na nižim pobrdima Sredogorja i može ga se pratiti u pravilnoj liniji sve do Perušića.³¹

Arheološka topografija lovinačkog područja tek je djelomično poznata. Posve jasno upućuje na nužnost provedbe, ne samo arheološkog iskopavanja, već i multidisciplinarnih istraživanja. Iznimno su nam važni dosadašnji prikupljeni podatci, no oni su dio daleko većeg mozaika i cjelovite spoznaje povijesnih zbivanja i kulturoloških procesa uvjetovanih njima. Ujedno je to najsvrhovitiji modus očuvanja naše kulturne baštine kao zalag kontinuitetu identiteta.

31 Sve kule su podignute iznad izvora vode i uz prijelaze preko rijeka, odnosno na postojećim komunikacijama i raskrižjima. Imale su međusobni vizualni kontakt. Neke od njih su i danas djelomično vidljive (Alića kula/Kulina ili Rajčić grad, Bešina kula, Široka Kula, Turska kula i Štitar u Perušiću), no većini je spomen očuvan u memoriji ili toponimiji (na pr. Karaula, Kulina u Mogoriću i Kulina/Spajića u Pavlovcu, Turska kula uz Jadovu u Vrepcu, Kulica, Senković kula, Murtina i dr.).

Literatura

- ČEČUK, BOŽIDAR; DRECHSLER-BIŽIĆ, RUŽICA. 1984. *Pregled arheoloških istraživanja u spiljama na području SR Hrvatske*. // IX. Jugoslavenski speleološki kongres. Zagreb: Hrvatsko speleološko društvo.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, RUŽICA. 1979. Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 12-13 (1). Zagreb, 27-78.
- DRECHSLER-BIŽIĆ, RUŽICA. 1986. Naseobinski objekti na nekim gradinama u Lici. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 19 (1). Zagreb, 107-128.
- FRAS, FRANJO JULIJE. 1988. *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*. Pretisak. Gospić: Ličke župe. (naslov originala: Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze mit besonderer Rücksicht auf der Schlösser, Ruinen, Inscriptionen und andern dergleichen Ueberbleibseln von Antiquitäten nach eigener Anschauung und aus den zuverlässigsten Quellen dargestellt für Reisende und zur Forderung der Vaterlandsliebe, Agram 1835.)
- GUŠIĆ, BRANIMIR. 1973. *Naseljenje Like do Turaka*. // Lika u prošlosti i sadašnjosti. / Gušić Branimir (ur.). Zbornik V. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 13-61.
- HORVAT, ZORISLAV. 2013. Turske kule i gradovi u Lici i Krbavi. *Senjski zbornik*, 40 (1). Senj, 417-470.
- KOLAK, TATJANA. 2017. *Pars pro toto – arheologija u minskom polju*. Gospić: Muzej Like Gospić.
- LJUBIĆ, ŠIME. 1876. Popis predmeta iz predhistoričke dobe u Narodnom zemaljskom muzeju u Zagrebu. *Viestnik II*, Zagreb, 1-56.
- MATIJEVIĆ, KREŠIMIR. 2015. Utvrđeni gradovi srednjovjekovne Like. *Lička revija*. Sv. 14. Gospić, 15-32.
- MIRNIK IVAN. 1982. Skupni nalazi novca iz Hrvatske III – Skupni nalaz afričkog brončanog novca i aes rude iz Štikade. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. 15(1). Zagreb, 149-174.
- OLUJIĆ, BORIS. 2007. Lokalitet: Pod Cvitušom. *Hrvatski arheološki godišnjak*. (2006) 3. Zagreb, 321-322.
- OLUJIĆ, BORIS. 2008. Lokalitet: Pod Cvitušom. *Hrvatski arheološki godišnjak*. 4. Zagreb, 377-378.
- OSTERMAN, JASMINA. 2008. *Špilja Jankuša – prilog poznavanju brončanodobnih špiljskih ličkih lokaliteta*. // Izdanja Hrvatskog arheološkog društva: Arheološka istraživanja u Lici. Vol. 23. / Kolak Tatjana (ur.). Zagreb – Gospić: Hrvatsko arheološko društvo – Muzej Like Gospić, 41-67.
- RAGUŽ, KREŠIMIR; OSTERMAN, JASMINA. 2008. *Istraživanja špilja u kanjonu Jadove*. // Izdanja Hrvatskog arheološkog društva: Arheološka istraživanja u Lici. Vol. 23. / Kolak Tatjana (ur.). Zagreb – Gospić: Hrvatsko arheološko društvo – Muzej Like Gospić, 69-77.
- PATSCH, KARL. 1990. *Lika u rimsko doba*. Pretisak. Gospić: Ličke župe. (naslov originala: Die Lika in die römischer Zeit, Wien 1900.)

- PAVIČIĆ, LUKA. 1987. *Lovinac – monografija*. Lovinac: Mjesna zajednica Lovinac.
- ŠARIĆ, IVAN. 1975. *Kamene urne u Lici*. // Izdanja Hrvatskog arheološkog društva: Lika. Vol. 1. / Rapanić Željko (ur.). Split: Hrvatsko arheološko društvo, 57-74.

Izvori

- Arhiv Arheološkog odjela MLG
- Arhiv HAZU XV-23D/VI-81 Mijat Sabljar, rkp.
- Izvještaj o rezultatima arheoloških radova na III dijelu Plinovodnog sustava Like i Dalmacije; Magistralni plinovod Gospić-Benkovac; zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu AB 3 Begovac, Kaducej, 2011. (autori: Nikša Vujnović, Nikolina Antičić)
- MK UZBK, Ostavština Većeslava Heneberga, rkp.

* * *

Archaeology of the Lovinac area

Abstract

This article presents existing knowledge about the archaeological heritage of the Lovinac area from prehistoric times to the end of the Middle Ages and beginning of the New Era. As with the entire area of Lika, the cultural heritage has been exposed to continuous devastation and secondary use throughout its turbulent history. Although the research carried out thus far is not large-scale, it undoubtedly provides insight into an archaeological picture – from prehistoric Iapodian hill-forts sites of the late Bronze Age and Iron Age, remnants of a vicinal Roman road or sporadic sepulchral Roman findings to the almost undetectable remains of architecture of medieval forts in Lovinac, Vranik, Sv. Rok, Ričica, Raduč and several toponyms that lead us to previously unlocated and undetermined localities.

Key words: Lovinac area, archaeology, prehistory, Middle Ages, localities

- PAVIČIĆ, LUKA. 1987. *Lovinac – monografija*. Lovinac: Mjesna zajednica Lovinac.
- ŠARIĆ, IVAN. 1975. *Kamene urne u Lici*. // Izdanja Hrvatskog arheološkog društva: Lika. Vol. 1. / Rapanić Željko (ur.). Split: Hrvatsko arheološko društvo, 57-74.

Izvori

- Arhiv Arheološkog odjela MLG
- Arhiv HAZU XV-23D/VI-81 Mijat Sabljar, rkp.
- Izvještaj o rezultatima arheoloških radova na III dijelu Plinovodnog sustava Like i Dalmacije; Magistralni plinovod Gospić-Benkovac; zaštitna arheološka istraživanja na lokalitetu AB 3 Begovac, Kaducej, 2011. (autori: Nikša Vujnović, Nikolina Antičić)
- MK UZBK, Ostavština Većeslava Heneberga, rkp.

* * *

Archaeology of the Lovinac area

Abstract

This article presents existing knowledge about the archaeological heritage of the Lovinac area from prehistoric times to the end of the Middle Ages and beginning of the New Era. As with the entire area of Lika, the cultural heritage has been exposed to continuous devastation and secondary use throughout its turbulent history. Although the research carried out thus far is not large-scale, it undoubtedly provides insight into an archaeological picture – from prehistoric Iapodian hill-forts sites of the late Bronze Age and Iron Age, remnants of a vicinal Roman road or sporadic sepulchral Roman findings to the almost undetectable remains of architecture of medieval forts in Lovinac, Vranik, Sv. Rok, Ričica, Raduč and several toponyms that lead us to previously unlocated and undetermined localities.

Key words: Lovinac area, archaeology, prehistory, Middle Ages, localities